

Ishøj Vandværk

**TAK 1893 Bygherrerapport om bebyggelse
fra jernalder og middelalder**

Af Bo Jensen, arkæolog, Kroppedal Museum

I efteråret 2018 udgravede Kroppedals arkæologer et område i Ishøj landsby. Området har tidligere været del af Strandgården. Nu er planen at opføre et vandværk. Landsbyen er et kulturarvsareal af regional betydning.

Undersøgelsen afslørede spor af to bygninger fra førromersk jernalder (jernalderens første periode, 500 til 1. f.v.t.). Desuden fremkom et stort antal fund, primært fra middelalderen. Her er tale om nogle få tabte mønter og eller om periodens typiske affald: keramiskår, tegl, dyrekogler og trækul. Desuden fremkom dele af et toftegrøftsystem fra middelalderen: middelalderens landsbyer var inddelt i jordlodder, og grænserne mellem disse markeret med et net af grøfter. Det er lidt overraskende, at finde toftegrøfter så langt fra kirken.

Udgravningen har fjernet alle spor af fortiden fra området. Ved en almindelig arkæologisk udgravning er formålet at dokumentere fortidsminderne så omhyggeligt som overhovedet muligt, og i den proces ødelægger arkæologerne faktisk det de udgraver. Vi dokumenter fortidsminderne med ødelæggende metoder, inden de bliver ødelagt uden dokumentation. I tilfældet Kirkebjerggård vil alle spor være utilgængelige, når området er bebygget, så det er sidste chance, for at redde de informationer, der er i materialet.

I byudgravninger og landsbyudgravninger har vi kun lidt plads at arbejde på. Vi kan kun udgrave den matrikel, der er berørt af det relevante projekt. Det betyder ofte, at vi bliver nødt til at grave halve huse. Det var også tilfældet på Ishøj Vandværk, de påviste toftegrøfter fortsætter ud af udgravningen. I bedste fald får vi muligheden for at vende tilbage en anden gang, når nabogrunden skal nybygges, i værste fald må vi tolke det vi kan, ud fra ufuldstændigt udgravede anlæg.

Metode

Det øverste jordlag i det meste af Danmark er pløjjord. Også Ishøj Landsby er anlagt ovenpå gammel pløjemark. Det betyder, at de øverste 25-50 cm er så gennemrodede, at vi ikke kan se, hvad der foregår. Ploven trækker gammelt materiale op til overfladen og begraver moderne materiale under dette, så vi har flintøkser og coladåser i ét rodsammen. Det kan vi ikke rigtigt bruge til noget. På en arkæologisk udgravning fjerner vi pløjelaget med gravemaskine, for at kunne ned til den mere uforstyrrede råjord. På Ishøj Vandværk er denne lyst, gulgråt ler.

I den lyse råjord kan vi se spor af fortiden som mørkere pletter: hver gang, man har gravet et hul ned i råjorden, er der faldet mørk muld ned i det. Derfor kan vi se de dele af husene, der er gravet ned i råjorden. Det er især stolpehuller. Stolpehuller er huller, hvor stolper har stået. Fra bondestenalderen og helt op i middelalderen var den almindelige byggetradition i Danmark at bygge huse med et skelet af jordgravede stolper, der bar taget. I oldtiden, til og med vikingetid, stod stolperne inde i husene. Først i middelalderen ser vi huse, hvor væggene bærer hele tagets vægt. På vandværksgrunden har vi to huse og en økonomibygning fra førromersk jernalder, og et hegn, der rimeligvis tilhører samme fase. Desuden har vi en masse "løse" stolpehuller, som ikke indgår i huse. I fortiden som i dag har folk også bygget hegn, stativer, og alt mulig andet, med jordgravede stolper. Desuden fandt vi flere grøfter og gruber (hulle ri jorden) med karakteristiske middelalderfund. Der må være bygninger fra middelalderen lige i nærheden, men de ligger ikke

Hus 1 under udgravning

Plan over udgravningen

dem. Så kan vi se, hvor dybe de er, om bunden er flad eller spids. Det hjælper os med at forstå, hvilke stolper, der hører sammen, og hvordan husene har været bygget. I vikingetidshuset på Kirkebjerggård kunne vi se, at den yderste række stolper var skråtstillet. De skrå stolper har støttet taget, og stået udenfor husets væge.

Udgravningens forløb

Udgravningen forløb fra 26-10-2018 til 23-11-2011. I arbejdet deltog Stud. mag. Jannick Nielsen, Stud. mag. Søren Pedersen, Stud. mag. Francesco Denaro, arkæolog Julie Ring, arkæolog Bo Jensen (opmåling) og arkæolog, musuemsinspektør Maria Lisette Jacobsen (ansvarlig udgravningsleder). Detektorførerne Lars Nissen og Anker afsøgte området, og et hold amatørarkæologer fra foreningen Tværpilen gravede flere gruber.

Hus 2 under udgravning

Resultater

Det væsentlige resultat er to huse fra førromersk jernalder. De kan bedst tolkes som to faser i samme gård: i oldtiden var det almindeligt, at gårdene kun stod i én generation. De jordgravede stolper rådne nedefra, og med tiden blev huset så faldefærdigt, at det var bedre at bygge nyt, end at reparere. Desuden kørte man ikke gødning ud fra gårdene, så efter årtier var markerne udpinte, mens gårdtomten var voldsomt beriget jord. Ved at flytte gården, kunne man udnytte dette.

De to huse på vandværksgrunden ligger så tæt, at der nok er en fase imellem dem, vi ikke kan se.

Husene er treskibede langhuse: taget har været båret af en dobbelt stolperække, mens de lette væge stod længere ude. Husene har sandsynligvis haft to døre, over for hinanden, på langsiderne. Det ser vi ofte på bedre bevarede eksempler. Meget ofte er huset indrette med stald i østenden og beboelse i vestenden.

Vandværksgrunden ligger lige syd for et stort bopladsområde, Kroppedal har udgravet tidligere. Gårdene lå spredt i landskabet, lige som i dag, men der var ikke meget langt til naboerne.

Senere aktivitet

Matriklen har været i uafbrudt brug op til i dag, men vi finder ikke husene fra de senere faser. Vi kan se, at der var ganske meget aktivitet i hele middelalderen, repræsenteret ved keramikfund. Vi har ofte toftegrøfterne, middelalderens ejendomsskel.

Fundene

De fleste fund fra vandværksgrunden er dyreknoget, trækul, teglfragmenter og keramikskår. Det er helt almindeligt affald i hele fortiden. Keramikken er spændende, fordi den i nogen grad kan dateres. På vandværksgrunden kan vi se, at der er skår af jernalderkarakter, østersøkeramik fra vikingetidens anden halvdel, gråvare fra ældre middelalder, og rødgoods fra yngre middelalder.

Andre udgravninger

Kroppedal har gravet tre andre områder meget tæt på Ishøj Vandværk:

Ved Merlegårds Vænge, cirka 75 meter fra vandværket, kunne vi påvise et langhus fra slutningen af vikingetiden og to middelalderhuse, og en brønd fra renæssancen.

Ved Kirkebjerggård, cirka 250 meter fra vandværket, gravede vi huse fra oldtid, vikingetid og middelalder. Husene her er svære at datere, men de kunne være samtidige med dem på Vandværksgrunden.

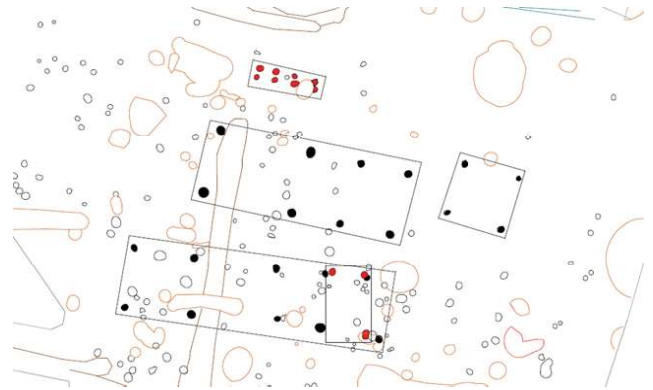
Lige øst for vandværket, mellem Pilemarksvej og Ishøj Bygade, har museet udgravet et 34.800 m² stort areal med tre nedpløjede urnegrave og 44 treskibede langhuse. Urnegravene skal antageligt dateres til bronzealderen, mens husene, ud fra typologiske kriterier, dateres fra yngre bronze- til yngre jernalder.

Sydøst for Ishøj Landsby ved den tidligere gård Winthersminde har vi udgravet et stort område forud for salg og udstykning af erhvervsgrunde. På store dele af arealet er der fundet bebyggelsesrester fra ældre og yngre jernalder, ca. 500 f. Kr. til ca. 600 e. Kr. Der er næsten 100 bygninger, og selvom hver gård kan bestå af flere bygninger, ser vi tydeligt her flere jernaldergårde, der er repræsenteret ved mange faser hver. Ud over bebyggelsen fandt vi en 2000 år gammel brønd med flere spændende fund: selve brøndkassen var vidjeflettet og der var bevaret et antal tilspidsede stager i brønden. I bunden af brønden stod et smukt og meget velbevaret lerkar dateret til årene omkring år 1. Rundt omkring karret blev der fundet en del dyreknogeter og tænder, bl.a. af ko og gris og flere tilspidsede træstager. Dyreknogeterne og det hele lerkar kan være spor af ritualer.

Den rige fyrstegrav, vi kalder Ishøjfyrsten, er fundet længere væk, i Torslunde. Manden var begravet med gulfingerring, drikkehorn og importerede, romerske glasbægre. Graven dateres til yngre romersk jernalder (200-375 e.v.t.). Jernaldergårdene ved Kirkebjerggård, Merlegård og Wintersminde har utvivlsomt været del af hans families magtgrundlag, men deres egne gårde lå nok ved Torslunde.

De forskellige udgravninger støtter det overordnede billede, vi har af samfundsudviklingen fra jernalder til vikingetid og middelalder, fra spredte enkeltgårde, der flytter sig ofte i jernalderen, til begyndende landsbyer i vikingetiden og en fuldt udviklet landsbystruktur med toftegrænser og kirkesogne i middelalderen. Især kirken bidrog til en væsentligt mere stabil struktur i landskabet, hvor jord blev fast ejendom, og familier blev på samme sted i generationer.

Til gengæld savner vi endnu oldtidens gravpladser i Ishøjs landsbys nærområde. Middelalderens døde er gravlagt på kirkegården ved Ishøj kirke, og det er meget troligt, at det område blev taget i brug allerede i vikingetiden, men med al den jernalderbebyggelse, burde der være jernaldergravpladser indenfor få kilometer. De er ikke dukket op endnu.

Detailplan over de to huse: hus 1 mod nord, hus 2 mod syd.

År f./e. Kristus

Resultater fra udgravning

2000

Historisk tid

- o 1798: Nedrivningen af Strandgården, udskiftningen af Ishøj Landsby

- o Løsfund af keramik fra middelalder

1000

Vikingetid

Jernalder
500 f. Kr.-850 e. Kr.

0

- o To huse fra førromersk jernalder

1000

Bronzealder
1800-500 f. Kr.

2000

Bondestenalder
4000-1800 f. Kr.

3000

4000

Udgravningen ligger i Ishøj Landsby, i Ishøj Kommune.

